

Література

1. Азаркип Н. М. Всеобщая история юриспруденции: Курс лекций. — М., 2003.
2. Законы Вавилонии, Ассирии и Хеттского царства / Пер. и коммент. под ред. И. М. Дьяконова // Вестник древней истории. — 1952. — № 3. — С. 200–225.
3. История древнего Востока. Зарождение древнейших классовых обществ и первые очаги рабовладельческой цивилизации. Ч. 1. Месопотамия / Под ред. И. М. Дьяконова. — М., 1983.
4. Ливерани М. Проблемы и направления исследований в области истории древнего Ближнего Востока // Вестник древней истории. — 1969. — № 4. — С. 60–67.
5. Межгосударственные отношения и дипломатия на Древнем Востоке. — М., 1987.
6. Якобсон В. А. Возникновение писаного права в Древней Месопотамии // Вестник древней истории. — 1981. — № 4. — С. 9–20.
7. Янковская П. Б. Особенности финансирования международной торговли XIX в. до н. э.: К предыстории монеты // Древний Восток и античная цивилизация: Сб. науч. тр. — Ленинград, 1988. — С. 92–101.
8. Clay A. T. Miscellaneous Inscriptions in the Yale Babylonian Collection. — New Haven, 1915. — (Yale Oriental Series. Babylonian Texts; Vol. 1).
9. Goetze A. The Laws of Eshnunna // Sumer. — 1948. — IV, 2.
10. Pritchard J. B. Ancient Near Eastern Texts. — Princeton, 1950.

УДК 340.15(431):347.62

*А. М. Меденцев***ПРУССЬКИЙ ЛАНДРЕХТ ПРО ШЛЮБ**

Дослідження проблеми шлюбу є на сучасному етапі розвитку законотворчості в Україні вельми актуальною справою. В умовах розвитку державотворчих процесів зростає роль досліджень з історії держави і права, особливо тих аспектів, що безпосередньо пов'язані з проблемами сьогодення.

Шлюб привертав увагу багатьох юристів і дослідників. Пояснюється це тим, що це питання стосується головних форм організації людства.

У різних аспектах проблему шлюбу досліджували такі вчені, як Д. Азаревич, Й. Бахофен, Г. Бертгольд, Д. Васильєв, О. Гойхбарг, Г. Ільїн, О. Загорівський, Л. Казанцев, К. Кавелін, О. Куніцин, О. Любавський, М. Матьє, В. Нікольський, А. Пестрежицький та ін. [1].

Пруський ландрехт становить собою воістину музей стародавностей. У ньому зустрічаються знайомі риси невільного шлюбу і шлюбу вільного. У цьому відношенні прусський ландрехт, що з'явився на порозі XIX століття, є для нас неможливим свідком порядків в галузі шлюбного права.

Справді, ландрехт говорить ще про ранковий дарунок (*Morgengabe*), який при укладанні шлюбу наречений обіцяв сплатити своїй нареченій. По суті, ранковий дарунок, чи вено дівоцтва, було тут не дарунком, а боргом чоловіка. Цей борг дружина могла зажадати від чоловіка за його життя [2]. Борг цей складав частину окремого майна дружини [3] і забезпечувався так само, як у єгипетському і єврейському праві, усім майном чоловіка. Борг чоловіка служив засобом спонукати дружину сумлінно виконувати свої подружні

обов'язки. Припинення шлюбу за вини дружини вело до втрати права її вимагати собі сплати боргу (вено дівоцтва), а сплачений борг повертався чоловікові [4].

Таким чином, вено дівоцтва (*Morgengabe*) є, безсумнівно, пережитком невіЛЬНОГО шлюбу, плати, якщо не за саму жінку, то за владу над нею. Правда, прусський ландрехт ніде не говорить, що чоловік купує владу над дружиною, але, з іншого боку, деякі його постанови позитивно говорять про повне особисте і майнове підпорядкування дружини чоловіку. Так, чоловік є «главою шлюбного суспільства», а рішення його в загальних справах подружжя має перевагу над рішенням дружини [5]. Тому дружина зобов'язана слідувати за чоловіком при зміні ним місця проживання [6]. Далі, чоловік зобов'язаний захищати судом і поза судом особистість, честь і майно дружини, а дружина, за загальним правилом, не могла без сприяння і згоди чоловіка вести будь-які процеси [7]. Мало цього, проти бажання чоловіка, особисто для самої себе, дружина не могла займатися будь-якою справою (промислом) [8]. Так само дружина за загальним правилом була обмежена в праві самостійно укладати договори і робити взагалі юридичні дії. Однак такі договори і дії були дійсні, якщо дружина робила їх для чоловіка, для його вигоди [9]. Нарешті, у довершення усього, прусський ландрехт постановляє: «(те), що дружина здобуває, знаходячись у шлюбі, (це) вона здобуває, за правилом, для чоловіка» [10].

Викладене ясно свідчить, що при такому особистому і майновому становищі дружини ми маємо справу з невіЛЬНИМ шлюбом, точніше, з різко вираженим пережитком його в прусському праві. Особистість дружини закрыта в цивільному обороті особистістю її чоловіка. Становище прусської заміжньої жінки аналогічне тому становищу, що встановлене кодексом 1804 р. для заміжньої французької жінки.

Поруч з пережитками невіЛЬНОГО шлюбу, прусський ландрехт говорить не менш ясно і виразно про вільний шлюб. В основі цього шлюбу лежать, як ми знаємо, економічні інтереси колишньої сім'ї дружини. Захист цих інтересів відбувався шляхом приватних угод чи шлюбних договорів. Необхідність у такому захисті наставала головним чином після того, як жінка набула майнової правоздатності у своїй сім'ї і могла нести майно зі своєї сім'ї в сім'ю чоловіка. Зовнішнім вираженням вільного шлюбу служить ретельне визначення сторонами умов і наслідків розлучення, долі вдови, а рівно особистого і, особливо, майнового становища заміжньої жінки.

Що стосується, насамперед, особистого становища заміжньої жінки, як пережитку в більш чистому вигляді вільного шлюбу, то визначення прусського ландрехту в цьому відношенні численні. Так, ландрехт визначає: 1) обов'язок чоловіків жити разом з жінкою (§ 175) і перелічує з точністю випадки дозвільної відлучки одного з подружжя (§ 177); мало того, дружина могла виговорити собі в шлюбному договорі право не слідувати за чоловіком при зміні ним місця проживання [11]; 2) обов'язок взаємної подружньої любові (§ 178) із правом ухилитися від виконання цього обов'язку, якщо виконан-

ня його загрожує шкодою для здоров'я (§ 179) чи якщо дружина годує грудьми дитину (§ 180); 3) обов'язок взаємної подружньої вірності [12]; 4) обов'язок чоловіка утримувати дружину [13]; цей обов'язок покладається на чоловіка у відшкодування за його право управління і користування внесеним майном дружини [14]; 5) обов'язок чоловіка утримувати дітей (§ 256) і 6) право дружини на її становище в сім'ї чоловіка як матері сімейства і господарки дому [15].

Багато які з перерахованих постанов ландрехту жваво нагадують відомі з історії права й обов'язки чоловіків, які знаходяться у вільному шлюбі. Ці права й обов'язки визначалися приватною угодою зацікавлених осіб. Правда, ландрехт відносить ці права й обов'язки до законних припущень шлюбного права чоловіків. Хоча, ми знаємо, що й у древнім праві договірні умови перетворювалися з часом на звичайні приналежності шлюбу і набували форми звичаїв. Казуїстичність даних постанов ландрехту говорить також за договірне їх походження у вільному шлюбі, коли юридично чужі одне одному подружжя, чи навіть батьки нареченої і сам наречений, намагалися шляхом договору заздальгідь передбачити багато подробиць шлюбного життя. Наприклад, що в єврейському праві визначалися терміни подружнього спілкування. Пруський ландрехт не міг, звичайно, на порозі минулого століття ухвалити цього, але і він звільняє годувальницю-матір від обов'язку робити подружню любов своєму чоловіку. Обов'язок чоловіка утримувати дружину і дітей не ґрунтується в стародавньому праві і ландрехті на верховенстві чоловіка в сім'ї, а становить собою також зворотну сторону права чоловіка користуватися майном дружини. Таким чином, деякі привілеї дружини, швидше за все, повинні бути пояснені пережитками вільного шлюбу у його первісному вигляді, а не впливом у даному випадку на прусський ландрехт освіченого лібералізму століття.

Набагато більше збереглося в пруському ландрехті пережитків вільного шлюбу у сфері майнових відносин подружжя. Матеріальні інтереси колишньої сім'ї дружини, а рівно і самої дружини, наштовхували їх на необхідність зберегти за дружиною її майно і розвинути, наскільки можливо, її майнову самостійність. Необхідність ця тим більше усвідомлювалася, що свобода припинення шлюбного співжиття звичайно супроводжує вільний шлюб [16]. У результаті ми спостерігаємо в пруському ландрехті характерні риси майнової правоздатності і дієздатності заміжньої жінки. Так, 1) дружина має особливе, окреме майно. До його складу входять: а) речі, необхідні для особистого користування дружини (§ 206), б) вено дівочтва (§ 207), с) усе, що за договором включено до складу окремого майна (§ 209), і d) усе, що відійшло дружині у спадщину, даруванню або якому-небудь іншому випадку за умови включення до складу її окремого майна, а рівно доходи і придбання дружини поза її домашньою діяльністю [17]. Цим окремим майном дружина розпоряджається самостійно [18], як цілком самостійно, без згоди чоловіка, веде і процеси на захист цього майна (§ 230). Цілком зрозуміло, що завдяки окремому майну дружина могла робити борги і користуватися кредитом (§ 318); 2) але, усього

цього мало: у пруському ландректі зберігся ще один пережиток вільного шлюбу. Ми розуміємо інститут особливого сімейного майна, яке звичайно давалося нареченій батьками для полегшення тяготи шлюбного життя і, головним чином, виховання дітей, що мають народитися (§ 276). Це було придане, що йшло дітям, а у випадку смерті дружини бездітної, поверталось в її колишню сім'ю. Укладачі пруського ландректу трохи видозмінили історичний інститут приданого і створили з нього сімейний фідейкоміс особливого роду [19]. Проте, під прозорою оболонкою цього інституту, при самому поверхневому читанні статей, його регулюючих, не можна не помітити в ньому яскраво вираженого прагнення колишньої сім'ї дружини зберегти придане за дружиною й особливо за її дітьми [20]; 3) незалежно від окремого майна і майна, так би мовити, сімейного, дружина одержувала від чоловіка у вільну власність утримання і одяг [21]. Ця риса також характерна для інституту вільного шлюбу; 4) пруський ландрект говорить також про внесене майно дружини. Правове становище цього майна, під яким розуміється все інше майно дружини, за винятком окремої її власності (§ 210), характеризує звичайно видозмінену форму вільного шлюбу. А саме, вільний шлюб припускає в чистому вигляді повну роздільність майна подружжя. Ми говорили вище, що така роздільність майна подружжя є вкрай незручною із зміцненням сім'ї і розвитком у ній самостійних інтересів, окремих від інтересів колишніх сімей чоловіка і дружини. З метою примирення інтересів нової сім'ї з інтересами особливо кровної сім'ї дружини була вироблена особлива система майна подружжя. Майно дружини залишалося в її власності, воно не виходило юридично за межі сім'ї кровних її родичів, але воно в той же час передавалося у розпорядження і користування чоловіка. При цьому чоловік зобов'язаний був утримувати дружину і дітей і забезпечити схоронність внесеного майна іпотекою і поручительством. Пруський ландрект не залишає ніяких сумнівів у такому характері внесеного майна дружини. Права чоловіка на внесене майно: а) користування (§ 231); б) розпорядження нерухомістю за згодою дружини (§ 232). Права дружини на внесене майно: а) право на збереження цього майна в цілості (іпотека § 254, порівн. 255), б) право на утримання дітей і дружини чоловіком у винагороду за його право користування внесеним майном (§ 256, 262), в) право дружини на самостійне управління і користування внесеним майном у випадку невиконання чоловіком свого обов'язку годування сім'ї (§ 256). Це останнє право дружини особливо заслуговує на увагу: воно показує, що чоловіку вручалось управління внесеним майном дружини в силу лише практичної зручності ведення господарства, а не з метою створити для чоловіка якесь там особливе, особисто йому приналежне в силу шлюбу майнове право.

Усі ці види майна: окремого, сімейного (приданого) і внесеного, а рівно вільної власності дружини на утримання, отримуване нею від чоловіка, говорять на користь вільного шлюбу. Воля сторін видозмінювати майнові відносини подружжя шляхом договору зайвий раз указує на існування вільного шлюбу у пруському ландректі.

Література

1. Азаревич Д. О наследовании родственников бездетной вдовы в указашой части // Журнал гражданского и уголовного права. — С.Пб., 1880. — Кп. 4. — С. 19; Bachofen J. J. Das Mutterrecht. Eine Untersuchung über die Gynaikokratie der alten Welt nach ihrer religiosen und rechtlichen Natur. — Stuttgart: Hoffmann, 1861. — 435 S.; Бертольд Г. В. Законы о правах и обязанностях от супружества возникающих. — М.: Снегирёв, 1881. — Т. 1, ч. 1. — С. 100-108; Васильев И. Сличение юридических законов Ману о браках с брачными обычаями славян по летописи Нестора // Киевские университетские известия. — 1864. — № 1-2; Гойхбарг А. Г. Сравнительное семейное право. — 2-е изд. — М., 1927. — 237 с.; Ильин Г. Ф. Шудры и рабы в древнеиндийских сборниках законов // Вестник древней истории. — 1950. — № 2; Загоровский А. И. Личные и имущественные отношения между супругами // Русская мысль. — 1897. — Кн. 1, 4; Казанцев Л. П. О разводе по римскому праву. — К., 1892. — 248 с.; Кавелип К. Д. Очерк юридических отношений, возникающих из семейного союза // Журнал гражданского и уголовного права. — С.Пб., 1884. — Кп. 2-4; Куницын А. В. О правах наследства лиц женского пола. — Х., 1844. — 142 с.; Любавский О. О столкновении прав родительской власти отца и матери // Юридический вестник. — 1869. — Кн. 3; Матье М. Э. Следы матриархата в древнем Египте // Вопросы истории доклассового общества. — М.; Ленинград, 1936; Никольский В. Н. О началах наследования в древнейшем русском праве. — М.: Тип. Уп-та, 1859. — 377 с.
2. Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten (далі — ALPS). Bd. 1-3. — Berlin: Guttentag, 1878-1879. — Коментар до § 207; Пор. § 269, 774 ALPS.
3. ALPS. Коментар до § 207; Пор. §§ 206, 269.
4. Так само вища сторопа зобов'язана була повернути певинній стороні подарунки, отримані від неї під час шлюбу, як однаково повертались дружині певиповному чоловіку дарунки, зроблені їй чоловіком в якості пареченого (§ 773). Пор. Коментар до § 783 ALPS.
5. ALPS § 184. Коментар.
6. ALPS § 679. Коментар.
7. ALPS § 188, 189. Коментар; Пор. § 190, 191.
8. ALPS § 195. Коментар.
9. ALPS § 195. Коментар; Пор. § 196.
10. ALPS § 211. Коментар.
11. Пор. ALPS § 682.
12. ALPS § 181-183.
13. ALPS § 185, 186.
14. ALPS § 256, 262.
15. ALPS § 192, 193, 194.
16. ALPS § 669.
17. Сипайский В. И. Личное и имущественное положение замужней женщины в гражданском праве. — Юрьев, 1910. — С. 135.
18. ALPS § 221, 222, 318. За виключенням, чоловік може перешкодити дружині укласти договір з третьою особою через пегосподарність і марнотратство дружини (§ 223-225). Пор. французький закон 1907 р. (с. 127).
19. ALPS § 276. Коментар.
20. ALPS § 287, 290, 307.
21. ALPS § 314. Пор.; § 206 і 256, 262.